

Zemepisné označenia výrobkov

Číslo zápisu: 3

Znenie zemepisného označenia: **SOĽNOBANSKÁ ČIPKA**

Dátum zápisu: 20.05.2009

Prihlasovateľ: Soľnobanský čipkársky cech, Čajkovského 17, 080 05 Prešov, SK;

Typ produktu: Paličkovaná čipka

Špecifikácia poľnohospodárskeho výrobku alebo potraviny:

Názov: **Soľnobanská čipka**

Opis výrobku:

Soľnobanská čipka je textilná technika, ktorou sa na vankúši pomocou nití natočených na paličkách prepletaním, krútením, viazaním a spájaním pomocou háčika vytvára úplet. Na jej výrobu sa používajú rôzne druhy nití podľa druhu zhotovovanej čipky. Základné farby Soľnobanskej čipky sú biela, béžová a čierna, do ktorých sa vpletá žltá, modrá, červená a zelená. Čipka sa vyvíjala ako sedliacka alebo roľnícka čipka, ktorá sa používala na výrobu čepcov a lajblíkov ku krojom, a panská čipka na výzdobu spodnej bielizne, ozdoby čepčiek, detských periniek, vankúšov, vreckoviek, obrusov, plachiet, dečiek, ale aj obrázkov. V súčasnosti čipka najčastejšie dopĺňa bytové textilie, obrusy, obrazy, ale uplatňuje sa aj ako bižutéria, na opaskoch, klobúkoch, kabelkách a neprestala byť súčasťou odevov.

Vymedzenie zemepisnej oblasti

Prešov.

Soľná Baňa je známa náleziskom a ťažbou soli už od roku 1262. K tradícii ťažby soli sa koncom 16. storočia pripojila aj charakterovo iná, a to tvorba čipiek.

Solivar - terajšia časť Prešova, vznikol z troch samostatných obcí: Soľná Baňa – horná časť terajšieho Solivaru, bývalá banská kolónia, Šomvár a Šváby. Po zaplavení baní vznikol existenčný problém baníckych rodín, ktorý, podľa legendy, vyriešila Mária Terézia pozvaním čipkárok z Belgicka, aby obnovila výrobu čipky na tomto mieste. Paličkovanie bolo vždy výsadou Soľnobančanov. V iných častiach terajšieho Solivaru sa nepaličkovalo.

Dôkaz o pôvode

Soľné bane v okolí Prešova poznali už starí Rimania v 4. storočí. O soľných ložiskách je zmienka v listine z roku 1223. Podobne o existencii dreveného šoošovského hradu je listina z roku 1230. Uvádza sa, že práve jeho majiteľ má zásluhu na tradíciách soľnobanskej paličkovanej čipky. Legenda vraví, že Soosovci, ktorí vlastnili soľné bane a budovy na úpravu soli, vydávali jednu zo svojich dcér do Talianska. Pretože chceli, aby jej výbava zodpovedala úrovni jej rovnocenných Talianok, pozvali do Bane čipkárky. Tie výbavu nielen pripravili, ale remeslu vyučili aj tunajšie ženy. Tie si techniku nielen osvojili, ale ju aj rozvinuli. Tu zrejme pramení pôvod pestrých čepcových čipiek, ktoré „čepčarky“ robili pre roľnícke ženy v okolí.

V Soľnej Bani sa paličkovalo asi od 16. storočia. Bola to čipka panská – biela, béžová a čierna. Vyznačovala sa veľkou presnosťou. Zdobila sa ňou spodná bielizeň, čepčky, detské perinky, vankúše, obrusy, „cagy“ do kredencov a na police, kútne, oltárne plachty, dečky, ale aj obrázky. Robila sa aj sedliacka alebo roľnícka čipka, v kompozícii ktorej mala dôležitú úlohu pestrosť. Slúžila na výrobu čepcov ku krojom.

Podľa ďalšej legendy sem po jednom z nešťastí v bani, kde zahynulo veľa baníkov, pozvala Mária Terézia, v snahe pomôcť osamelým ženám s deťmi, čipkárky z Belgicka. Čipkárky mali učiť ženy vzory, ktoré požadoval trh. Okrem toho, mešťania a šľachta mali záujem o biele čipky a vzory, aké boli módné vo Viedni. Čipka bola vizitkou bohatstva a moci ženského aj mužského odevu.

V rokoch 1884 – 1894 pôsobila v Soľnej Bani čipkárka dielňa. Vyrábali sa v nej čipky odlišné od čipiek iných oblastí, najmä čepcové a okrúhle celočipkové dečky rôznej veľkosti. Paličkovalo sa z hodvábných, šijacích a vyšivacích bavlniek. Paličkovaná čipka prešla vývojom a vždy tu bola skupina ľudí, ktorí sa starali o jej realizáciu, rozvoj a jej uchovanie.

Život ľudí a čipky ovplyvnila aj rodina pána Lenárta. Imrich Lenárt po príchode z Ameriky na návrh dcéry Eržiky investoval donesené peniaze do čipiek. Sestry Eržika a Etelka s mamou spracovávali čipky panské – biele alebo zdobené štyrmi farbami. Pán Lenárt ich roznášal a predával po kúpeľných mestách ovešaný čipkami ako živá reklama. Furmy, teda vzory, na čipky pripravovala Eržika sama.

V roku 1889 vznikla v Soľnej Bani čipkárka škola, v ktorej vyučovala aj Eržika.

Roku 1904 vyšla publikácia s názvom A SOÓVARI CSIPKE (nesprávnym názvom, pretože sa paličkovalo v Soľnej Bani, nie v Solivare), ktorej autorom bol Tarczai György. Bola napísaná v maďarčine. Autor v nej spomína snahu rakúskej vlády o podporu rozvoja remesiel koncom 19. storočia, hlavne remesla čipkárkeho. Hovorí všeobecne o odievaní v „hornej časti Maďarska“. Ďalej uvádza, že väčšina čipiek zámožných žien z Prešova a blízkeho okolia bola urobená v Soľnej Bani a prešla už asi jedna generácia odvtedy (od roku 1904), čo solivarské nevesty (možno soľnobanské) mali šaty zložené z kusov knepľovanej (paličkovanej) čipky. Na titulnej strane je zobrazená mladá žena s pokrývkou hlavy, ktorá bola upaličkovaná v roku 1874, a v kabátiku z roku 1869.

Významným dokladom o existencii Soľnobanskej čipky je aj časopis „Slovenský svet“ z roku 1923, v ktorom bol uverejnený článok Soľnohradské výšivky. Soľnohradské asi preto, že tu soľnohrad (tak ho ľudia volali) naozaj bol. No a výšivky asi preto, lebo to redaktori a moderátori bežne popletú.

Pred II. svetovou vojnou a počas nej boli soľnobanské čipky dodávané do obchodov, židovským obchodníkom a na dediny ku krojom.

Dnes šírenie Soľnobanskej čipky – jej techniky a repliky, zabezpečuje v Solivare Soľnobanský čipkársky cech.

Paličkovaná čipka má veľmi staré tradície. Jednotlivé oblasti – regióny - sa odlišujú vo farebnosti aj technike. Plietli sa čipky mnohopárové aj pášikové, biele aj farebné. Jednotlivé oblasti sa odlišujú vzormi alebo kombináciou prvkov, ako aj charakteristickou kombináciou farieb. Rôzne sú tvary vankúšov, paličiek aj ich názvy.

Každoročne sa pripravujú výstavy prác členiek cechu v múzeu v Solivare, zorganizovali sa dva festivaly paličkovanej čipky v priestoroch varne v Solivare a v poradí tretí festival sa uskutoční v júni 2009 opäť s medzinárodnou účasťou.

Výmenné výstavy prác čipkárok sa konali v roku 2006 v Letohrade v Čechách a v roku 2008 v Novej Dubnici. V roku 2008 pripravil Soľnobanský čipkársky cech putovnú výstavu „Baňaská čipka še prociduruje“ s ktorou navštívil štrnásť miest na Slovensku a aj v zahraničí napr. Poľsko, Belgicko, Holandsko, Taliansko a Čechy.

Soľnobanský čipkársky cech sa venuje aj výchove mladej generácie v krúžkoch a s prácami detí získal v Belgicku druhé miesto v súťaži Okno do histórie, v Nemecku tretie miesto v súťaži Strašidelné bytosti. S deťmi a členkami cechu boli pripravené aj tematické výstavy ako Masky, Kabelky, Šperky, Z bábickej truhlice a pod. Svoje práce vystavuje na festivaloch v zahraničí a na trhoch remesiel na Slovensku, kde aj predváža paličkovanie. Spolupracuje s klubmi na Slovensku, s čipkárkami zo zahraničia, so svetovou organizáciou OIDFA.

Členka Soľnobanského čipkárskeho cechu vydáva odborný časopis Čipka.

Soľnobanský čipkársky cech zbiera a prekršľuje staré vzory. Členovia cechu vydávajú knihy – učebnicu pre začiatočníkov - - *Barbora Šimková: Čipka na Soľnej Bani*, knihu Soľnobanské rozprávky v troch jazykoch.

Zdroje:

Barbora Šimková: Čipka na Soľnej Bani, 2005

Štefan Butkovič: Dejiny ťažby soli v Solivare, 1978

Časopisy Čipka, 2001

Opis vlastností alebo kvalitatívnych znakov výrobku, ktoré sú dané príslušným zemepisným prostredím:

Soľnobanská čipka má dve formy: panskú a sedliacku. Panská čipka je biela, čierna alebo béžová a vyrába sa z jemných nítí. Do sedliackej alebo roľníckej sa vpletajú farebné nite, strieborné aj zlaté, podľa príležitosti, na ktorú sa čipka zhotovuje (svadba, slávnostné príležitosti atď.). Čipkou sa zdobili rukávce na krojoch a zástery: „Kroje sa v Soľnej Bani nikdy nenosili, len sa tu robili pre okolité obce.“

Na vyhotovenie čipky je potrebný najmä vankúš, podstavec a paličky. Všetky tieto pomôcky sú vyrobené a pripravené z prírodných materiálov dostupných vo vymedzenej zemepisnej oblasti. Vzory čipiek a dečiek, napr. hruška, tatarčena (kvet - - čierna muka), jablučná, kozárikova (huba), nesú názvy živých prírodných vyskytujúcich sa na tomto území.

Na území Soľnej Bane sa rozprestierajú dôležité historické budovy spojené s ťažbou soli: gapel', četerne, klopačka, varňa František, kostoly, a iné architektonické stavby, ktoré sa stali tiež jednou z tém vzorníkov čipiek a sú odrazom histórie a hrdoosti Soľnobančanov.

História, tradície, použitie prírodných materiálov dostupných v zemepisnej oblasti, tematika vzorníkov – živé prírodniny alebo architektúra, účasť na výstavách a získané ocenenia, či už v minulosti, alebo v súčasnosti, a hlavne šikovné ruky Soľnobančaniek predstavujú spojitost' a kvalitatívne znaky Soľnobanskej čipky s vymedzeným zemepisným územím.

Opis spôsobu získavania, prípadne opis originálnych, nemenných miestnych spôsobov jeho získania:

Na výrobu Soľnobanskej čipky sa používa vankúš, podstavec, paličky – kneple, vzorníky – furmy, špendlíky a nite. Vankúš má tvar valca rôznej veľkosti, ktorý je naplnený pilinami získavanými rezaním dreva a poriadne vysušenými, aby špendlíky nehrdzaveli. Vankúše sa zriedkavo plnia aj pieskom.

Aby bola čipka úhľadná a dobre dotiahnutá, s vankúšom je potrebné manipulovať, otáčať ho a na to slúži drevené sito (na osiavanie múky), ktoré je zároveň aj odkladacím priestorom na paličky a iné pomôcky. Ale môže to byť aj misa, tortová forma, rôzne drevené stojany ap.

Paličky sú vyrobené z dreva ovocných stromov: slivky, orecha, hrušky. V minulosti sa vyrezávali ručne, dnes sa sústružia. Kvalitne vyrobené paličky z ovocného dreva majú peknú farbu, lesk, sú hladké bez akéhokoľvek lakovania a morenia. Dĺžka paličiek a ich tvar a hrúbka sú rôzne, podľa použitia materiálu na paličkovanie. Paličky majú veľkosť od 10 do 15 cm. Paličku je možné rozdeliť na tri časti: hlavu, krk a telo alebo driek. Niť sa natáča na krk paličky a hlava slúži ako uzáver, aby sa niť nezošmykla. Telo alebo driek paličky držíme v ruke.

Vzory sa kreslia (a presvecujú na kopírkach) na obyčajný kancelársky papier. Pod tieto vzory je potrebné podložiť tvrdší kartón, aby sa vzor neposúval a čipka sa neznehodnocovala. Ak pracujeme na presvietenom vzore, je potrebné tento ešte prekryť celofánom (mikroténom). Vzor na bielom papieri prekryjeme farebným mikroténovým vreckom, aby sa nám biela niť nezlievala so vzorom. Vzorníky sa upevňujú na vankúš pomocou špendlíkov. V Soľnej Bani sa čipky nikdy neškrobili. Hotová práca - dečky - sa založila do čistého hrubšieho zošita alebo do knihy. Mohla sa aj prežehliť po rubovej strane na mokro. Pevnosť čipky sa dosahuje doťahovaním nítí, točením potrebných párov a v nemalej miere kvalitou nítí.

Vytváraná čipka na vzorníku na vankúši sa upevňuje špendlíkmi. Na panské čipky sa používajú tenké dlhé s malými hlavičkami. Na spracovanie hrubších nítí a drôtu sa používajú hrubšie špendlíky. Špendlíky s veľkými farebnými hlávkami sa používajú na redšie čipky.

Podľa druhu zhotovovanej čipky sa používajú aj jednotlivé druhy nití. Na panské čipky sa používajú bavlnené, hodvábné, belgické, strojové nite, surový hodváb, dnes DMC č. 100, kordonet č. 80, vrchné strojové nite, mulinky; na sedliacke (roľnícke) čipky – ľanové, konopné, vlnené domácej výroby, žihľavové, nepravé kovové (vyťahované zo šnúry). A pribudli aj zlaté a strieborné nite, vlna, medený drôt a rôzne šnúrky.

Nevyhnutnou pomôckou sú nožnice a háčiky.

Výrobný postup

Podľa vybraného druhu čipky sa natočia paličky, vždy po pároch. Pracuje sa s párovým počtom paličiek. Nite na vzorníkoch musia byť pravidelne rozložené, nesmú meniť svoj smer, byť prekrížené alebo vynechané. Páry sa musia doťahovať.

Niť sa drží v ľavej ruke a rovnomerne zhora dole a späť natáčame na krčok paličky, ktorú držíme v pravej ruke. Môže sa natáčať aj držaním v pravej ruke a otáčaním paličky stále doľava – k sebe. Natočená niť sa upevní slučkou, aby sa neodtáčala. Aby sa predišlo uzlom hneď na začiatku, natáčajú sa obe paličky naraz (pár).

Po natočení prvej paličky a jej zaistení sa odvinie približne rovnaká časť nite z kľbka alebo cievky a druhý koniec sa natočí rovnakým spôsobom na druhú paličku a zakončí sa slučkou.

Paličky visia asi na 10 cm nitiach. Pracuje sa vždy s pármami a s párnym počtom paličiek. Na začiatku sú dĺžky nití na paličkách približne rovnaké. Vodivý pár je o niečo dlhší. Ak niť skončí alebo sa pretrhne, musí sa nadviazať.

Niť sa zaväzuje podľa možnosti v najhustejšej časti vzoru. Uzol musí byť poriadne dotiahnutý a odstrihnutý nakrátko, aby bol čo najmenej viditeľný. Najvhodnejšie je prevliecť končeky nití háčikom do úpletu. Na viazanie sa používa čipkársky uzol alebo tkáčsky uzol.

Vybraný vzor - furma - sa upevní na vankúš.

Na furmu sa napichajú špendlíky a postupuje sa vybranou technikou.

Používané techniky: plátno polpár – polochod, pšenička, hadík, kača lába, cingerľa, rôzne druhy ketiešok – s ploštičkami a s muškami, mačí šík, klauzerina.

Sofnobanská čipka je známa zoskupením ploštičiek do plátnovej väzby. Môže sa použiť aj hadík, mušky, pavúky, lístočky, mačí šík. Celá čepcová čipka sa vytvára opakovaním týchto prvkov a farieb.

Druhy čipiek: hrušková, jablučná, tatarčena, lampášová, tulipánová, kozariková, medovníková, srdiečková, zvončeková a čepcová.

Čepcová čipka sa skladá zo zubov a ketiešky. Zuby vytvára pásik formovaný do vlnoviek a ketieška je pás pozdĺž rovnej časti zubov, ktorý sa používa na plátno.

Tento postup sa využíva aj v iných vzoroch panskej čipky. Cingerle a klauzerina sa používajú na výplň plôch v dečkách a obrusoch, aj v obrazoch. Mačí šík je vypletanie ploštičiek do trojuholníkov spodnej časti zubov čepca.

Dva alebo viac pásov čipiek sa môže spojiť, a to niekoľkými spôsobmi:

1. jednoduchá spojka – vodivé páry sa v strede jednoducho vymenia;
2. spojka na očko – vodivé páry sa spoja plátnom, otočia sa okolo špendlíka a vracajú sa každý späť;
3. spájanie háčikom – heftovanie, hačkanie. Pri spájaní sa používa háčik (rôznej hrúbky, podľa spájaného materiálu).

Čipka má líce na vankúši, preto treba dať pozor na viazanie nití, uzly musia ostať na rube.

Hotová čipka sa zoberie z valca, vloží do zošita alebo knihy, alebo sa prežehlí na mokro z opačnej strany. Kvalitná čipka sa nevyťahuje a nestráca tvar, čo spôsobuje pevné doťahovanie nití pri zhotovovaní čipky.

Názov a sídlo prevádzky:

Čipky sa zhotovujú v jednotlivých domácnostiach, ich výroba nie je sústredená do žiadnej prevádzky.